

УДК 338.439.68

Губа М.І.

*кандидат економічних наук, доцент
Херсонського державного аграрного університету*

ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

IMPORT SYSTEM TO ENSURE THE DEVELOPMENT OF THE FOOD MARKET

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблеми розвитку внутрішнього продовольчого ринку України та на основі аналізу структури та динаміки торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією обґрунтовано можливості впровадження імпортозаміщення у агропромисловому комплексі. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення механізмів стимулювання імпортозамінного виробництва.

Ключові слова: продовольчий ринок, імпортозаміщення, внутрішній ринок, імпорт, імпортозамінне виробництво, сільськогосподарська, продовольча продукція.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы проблемы развития внутреннего продовольственного рынка и на основе анализа структуры и динамики торговли сельскохозяйственной и продовольственной продукцией обоснованы возможности внедрения импортозамещения в агропромышленном комплексе. Разработаны предложения по совершенствованию механизмов стимулирования импортозамещающего производства.

Ключевые слова: продовольственный рынок, импортозамещение, внутренний рынок, импорт, импортозамещающее производство, сельскохозяйственная, продовольственная продукция.

ANNOTATION

In the article the problem of domestic food market of Ukraine and by analyzing the structure and dynamics of trade in agricultural and food products proved the possibility of introducing import substitution in agriculture. Suggestions for improving the mechanisms to encourage import substitution production.

Keywords: food market, import substitution, domestic market, import, import-substituting production, agricultural and food products.

Постановка проблеми. В сучасних геополітичних та вкрай складних економічних умовах в Україні лідером економічного зростання стає аграрний сектор. З огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції завдяки відкриттю європейського ринку для українських товарів, скасування ввізних мит та зменшенню нетарифних обмежень у торгівлі можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС, хоча негативним фактором цього процесу залишається сировинна спрямованість експорту. Українські аграрії істотно наростили поставки продукції на ринок Європейського Союзу – близько 5 млрд. дол. у 2014 р., що складає третину від загального експорту сільгосппродукції [1].

Вихід на європейський ринок вимагає більш жорстких умов підтвердження якості, безпеки та походження товару, сертифікації не тільки продукції, а й виробництва, гарантії відповідних обсягів поставок та їх стабільність (ритмічність), які можуть забезпечити поки не всі експортери. Товари, вироблені в Україні,

мають відповідати європейським фітосанітарним, екологічним та іншим нормам, тому багатьом вітчизняним підприємствам необхідно вже зараз вкладати в модернізацію виробництва, аби воно відповідало вимогам ЄС. В той же час завдяки лібералізації цін і вільному формуванню споживчих ринків, в тому числі за рахунок інтервенцій продовольчих товарів іноземного походження, розширився їх доступ на внутрішній ринок, збільшився асортимент та підвищилась якість продовольчих товарів і, як наслідок, загострилася конкуренція постачальників товарів. Але в умовах девальвації гривні ціни на імпортовані продовольчі товари значно підвищились, що разом із падінням купівельної спроможності населення, загостренням конкуренції вплинуло на кон'юнктуру ринку.

Тому тенденції розвитку внутрішнього продовольчого ринку на фоні змін міжнародної кон'юнктури та поглиблення фінансової кризи вимагають посиленої уваги до збалансованості попиту та пропозиції на окремих сегментах продовольчого ринку на основі стабільно розвиваючого агропромислового виробництва та зрівноваженої зовнішньоекономічної політики, що представляється важливим напрямом наукових досліджень. Одним з альтернативних напрямів пошуку оптимального вирішення цієї проблеми є формування стратегії імпортозаміщення, тобто орієнтації вітчизняного виробництва на заміщення імпортних споживчих товарів шляхом забезпечення процесу модернізації виробничих потужностей та створення конкурентоспроможного продукту для задоволення потреб споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема регулювання агропродовольчого ринку в цілому та окремих його складових, у тому числі в контексті впливу зовнішньоекономічних чинників експорту-імпорту, займає провідне місце в роботах багатьох вітчизняних вчених, зокрема, О.М. Бородіної, В.С. Будкіна, І.В. Бураковського, В.І. Владова, В.П. Галушко, В.М. Геєця, А. Дайнеко, С.М. Кваші, І.В. Кобути, Т.О. Осташко, І.І. Пузанова, І. Сухорукова, Г.В. Черевко та ін. Питанням імпортозаміщення та економічних національних інтересів країни присвячені праці вітчизняних та іноземних вчених: А. Дайнеко, А. Данилова-Данильяна, І. Дунаєва, Я. Жаліло, П. Кадочникова, Е. Назарчука,

Т. Остапенко, О. Пухкал. Проте роль імпортозаміщення в системі розвитку продовольчого ринку, як одного із основних факторів забезпечення економічних інтересів країни, потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні напрямів розвитку імпортозаміщення на вітчизняному продовольчому ринку та вдосконаленні механізмів стимулювання імпортозамінного сільськогосподарського та агропромислового виробництва в контексті подолання структурних дисбалансів виробництва і зовнішньої торгівлі України.

Дослідження здійснювалися із застосуванням насамперед таких методів: абстрактно-логічного, структурно-функціонального, порівняльного аналізу, економіко-статистичного.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки ринкових реформ в АПК відбувся ряд змін як позитивного, так і негативного характеру. З одного боку, сільське господарство України за багатьма показниками матеріально-технічного забезпечення прийшло в занепад, а нова технічна і технологічна основа розвитку галузі створюється надто повільно, що призвело до збільшення розриву між показниками ефективності сільського господарства України і розвинених країн. Характерним є те, що у перші роки незалежності через відсутність обігових коштів у сільгоспідприємств масово вивозилась на експорт жива худоба, в тому числі племінна, що призвело до майже повного знищення тваринництва [2].

З іншого боку, прискореними темпами відбуваються процеси інтеграції українського АПК у світову аграрно-продовольчу систему. Галузі харчової та переробної промисловості були і є привабливими для іноземних компаній з точки зору швидкого обігу в них капіталу. Тому український агробізнес формується за участю іноземного капіталу, іноземних техніки та технологій.

Незважаючи на труднощі, за результатом проведених вдалих та невдалих реформ в Україні підтримується високий рівень забезпечення населення основними видами продовольчих товарів вітчизняного виробництва. Частка продажу продовольчих товарів, вироблених на території України, через торгову мережу в 2014 р. складає понад 85,6%, а по деяких позиціях вона сягає 95% (табл. 1). Завдяки лібералізації цін і вільному формуванню споживчих ринків, в тому числі за рахунок інтервенцій товарів іноземного походження, зросла доступність продуктів харчування, розширився асортимент та підвищилась якість продовольчих товарів. Насичення споживчого ринку харчовими продуктами відбувається в тому числі за рахунок їх імпорту або за рахунок переробки значної кількості імпортованої сировини. Але найбільш уразливими позиціями з точки зору імпортозалежності стали товарні позиції: риба та рибопродукти, консерви, готові продукти рибні, вироби макаронні, плоди, ягоди та виноград, консерви овочеві, фруктові-ягідні, вина,

окремі види овочів, насінневий матеріал сільськогосподарських культур.

Таблиця 1

Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, %

Назва групи товарів	2005	2010	2013	2014
Продовольчі товари	90,9	88,2	85,5	85,6
М'ясо та птиця свіжі та заморожені	96,9	97,1	93,6	95,3
М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	96,9	97	92,9	94,5
Консерви, готові продукти м'ясні	78,6	92,4	92,9	95,1
Жири тваринні харчові	94,4	95,5	77	96,9
Риба і морепродукти харчові	80,6	70,4	61,4	60,4
Консерви, готові продукти рибні	79,1	73,8	70,7	70,1
Сир сичужний, плавлений та кисломолочний	90,9	88,2	83,7	86,2
Вироби макаронні	88,8	79,8	75,6	76,4
Свіжі овочі	90,5	90,6	83	84,5
Свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	66,6	60,8	52,5	47,1
Овочі та фрукти перероблені	-	-	-	65,8
Консерви овочеві	80,8	81,4	77,5	75,7
Консерви фруктові-ягідні	82,9	64,7	55,6	57,7
Напої алкогольні, усього	92,1	87,4	81,8	81,7
Горілка та вироби лікеро-горілочні	94	88,6	81,3	79,7
Вина	85,8	78,7	69,8	67,8
Ко́ньяк	84,7	82,3	80,6	79,8
Вина ігристі (шампанське)	93,2	89,2	80,8	82,3

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [1]

Більш характерним показником впливу імпорту товарів на кон'юнктуру внутрішнього продовольчого ринку є частка продажу товарів продовольчої групи, які вироблені в Україні, в оптовому товарообороті (табл. 2), які свідчать про значну участь імпортованої сировини у виробництві готових продовольчих товарів м'ясної, молочної, масложирової, борошно-круп'яної та інших груп товарів. В той же час Україна за міжнародним розподілом праці виступає постачальником сільськогосподарської сировини і є лідером на окремих галузевих ринках (соняшникова олія, насіння соняшнику, зернові).

Стале нарощування імпорту продукції тваринництва, зокрема м'яса та м'ясопродуктів, створює загрозу продовольчій безпеці країни. Незважаючи на те що торговельний баланс продукцією аграрного сектору є позитивним, спостерігається тенденція зростання питомої ваги експорту сировини, а в імпорті – про-

дукції переробної промисловості. У структурі імпорту зростає частка аграрної продукції, яку Україна традиційно експортувала, що свідчить про те, що країна неефективно використовує аграрний потенціал, не реалізуючи при цьому свої економічні інтереси. Основними причинами зростання обсягів імпорту стали: високий ступінь зношеності основних виробничих фондів, необхідність модернізації та технічного

переоснащення виробництва; низький рівень забезпеченості складськими потужностями та холодильним обладнанням; висока собівартість вітчизняної продукції порівняно з імпортними аналогами; недостатньо висока якість та обмеженість асортименту сезонної продукції.

В 2014 р. на внутрішньому продовольчому ринку відбулися певні структурні зміни, а саме: скоротився імпорт сільськогосподарських продуктів: м'яса та субпродуктів – на 61,3%, риби та ракоподібних – на 28,4%, молока та молочних продуктів, пташиних яєць, меду – на 29,3%, овочів – на 7,3%, горіхів – на 30,8%, кави та чаю – на 22%, продукції борошномельної та круп'яної промисловості – на 3,4%, насіння олійних – на 20%, готових харчових продуктів – на 18,1%, в тому числі: продуктів з м'яса і риби – на 30,8%, цукру і кондитерських – на 32,8%, готових продуктів із зерна – на 21,3%. Головною причиною зменшення імпорту стала девальвація гривні та загальні фактори впливу фінансової кризи, в першу чергу зниження платоспроможності споживача. Зміни відбулись як на оптовому ринку, так і в роздрібній торгівлі. Так, в 2014 р., незважаючи на зростання цін, загальний обсяг продажу продовольчих товарів скоротився на 25% і досяг в 2014 р. 194,7 млрд. грн., в тому числі серед продовольчих товарів порівняно з 2013 р. зменшився оптовий продаж напоїв алкогольних дистильованих – на 51,9%, цукру – на 43%, фруктів та овочів, перероблених та консервованих, крім картоплі – на 39,5%, вин зі свіжого винограду; сушло виноградного – на 38%, м'яса та м'ясних продуктів – на 30%, продуктів молочних, масла та сирів – на 25,8%; збільшився оптовий продаж маргарину і жирів харчових подібних, спирту етилового на 31,2%, шоколаду та виробів кондитерських цукрових – на 15,8%, кави – на 11,7% [1].

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей економіки України, що становить майже 13% ВВП і 32% від загального обсягу експорту, посідає перше місце серед інших галузей економіки у товарній структурі експорту, генерує значні валютні доходи (\$17 млрд.), а також сприяє поліпшенню зовнішньоторговельного балансу (\$10,6 млрд.). Сьогодні в АПК зосереджено більше половини виробничих фондів, виробляється дві третини товарів народного споживання, працює майже 40% населення. Агропромисловий сектор став локомотивом національної економіки і має значний виробничий потенціал, який повинен реалізуватися завдяки впровадженню імпортозаміщення сільськогосподарських та продовольчих товарів. Впровадження стратегії імпортозаміщення повинно тісно поєднуватися з активізацією процесів модернізації та диверсифікації економіки та підвищенням на цій основі її конкурентоспроможності. Україна може і повинна виробляти товари такої самої якості, як їхні імпортні аналоги. Запобігти ввезенню товарів

Таблиця 2
Частка продажу товарів продовольчої групи, які вироблені в Україні, в оптовому товарообороті, %

Назва групи товарів	2011	2012	2013	2014
Продовольчі товари	75,5	73,7	71,7	71,4
М'ясо та м'ясні продукти	84,9	77	70	84,6
Продукти молочні, масло та сири	86,3	72,6	69,7	72,1
Маргарин і жири харчові подібні	90,3	95,5	95,1	76,2
Напої алкогольні дистильовані	73,9	72,7	75,9	67,2
Спирт етиловий	100	100	97,4	81,3
Вина зі свіжого винограду; сушло виноградне	73,4	72,5	70,8	57,3
Вермут та інші ароматизовані вина зі свіжого винограду	43,3	54,1	41,7	34,1
Води мінеральні та напої безалкогольні й соки фруктові та овочеві	83,6	88,3	82,7	86
Шоколад та вироби кондитерські цукрові	80,8	75,8	73,9	71,6
Кава смажена, що містить або не містить кофеїну; кава без кофеїну не смажена	39,7	40	50	52,6
Чай зелений (неферментований), чай чорний (ферментований) та чай частково ферментований	40,6	32	31	22,3
Какао та продукти із какао	13,3	30	41	30,2
Прянощі та приправи, крім солі	62	64	61	59,6
Риба, ракоподібні та молюски, перероблені та консервовані	29,5	25,8	21,1	17,2
Рис	52,7	63,3	46,4	42,1
Вироби макаронні, локшина, кус-кус та вироби борошняні	73,9	74	66,2	69
Фрукти та овочі, перероблені та консервовані, крім картоплі	76,5	58,5	86,8	59,1
Фрукти та овочі свіжі				19
з них: картопля				75,4
Інші продовольчі товари	58,4	63,4	56,8	58,2
Насіння гірчиці, ріпаку і кользи, кунжуту, соняшника	83,4	80,9	78,7	78,8
Корми готові для тварин	47,2	43,4	42,4	30,2
Свині живі	99,4	93,4	94,5	68,6

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [1]

необхідно в тих галузях, на яких наша країна традиційно спеціалізується, зокрема у овочівництві, або має умови для відтворення ресурсів та виробничих потужностей, зокрема для виробництва біоресурсів та аквакультури. Для стабілізації розвитку ринку овочевої продукції необхідне втілення, подальша розробка та доопрацювання проектів вдосконалення наявних систем зберігання, збуту продукції, в рибпромисловій галузі – вдосконалення природоохоронних заходів та відновлення біоресурсів. Це дозволить зменшити долю імпортованих товарів.

Крім того, перспективи імпортозаміщення в Україні пов'язані з подальшим розвитком експортоорієнтованих галузей, оскільки процес заміщення імпорту спрямований не лише на наповнення вітчизняними товарами внутрішнього ринку, але й на збільшення експорту. Дискусії щодо впровадження політики імпортозаміщення і стимулювання експорту, як правило, охоплюють дві основні проблеми. Перша полягає у визначенні, чи є дані моделі взаємовиключаючими або вони комплементарні. Друга полягає в тому, чи дійсно стимулювання експорту неминуче пов'язане з лібералізацією торгівлі та зниженням ролі держави. Зазвичай вважається, що політика імпортозаміщення і стимулювання експорту є протилежними і взаємовиключними за своєю сутністю та, як правило, представлені в якості альтернативних стратегій розвитку торгівлі. Все більшого визнання отримує припущення, що модель заміщення імпорту і стимулювання експорту не є взаємовиключними альтернативами, а швидше доповнюють одна одну, а модель стимулювання експорту може ефективно працювати і значної лібералізації торгівлі. Виходячи з даної точки зору, політика імпортозаміщення створює передумови для стимулювання експорту, та за певних економічних умов вищезазначені стратегії можуть створювати ефект синергії [3].

Основою механізму стратегії імпортозаміщення в аграрному секторі є створення системи заходів із стимулювання імпортозамінного виробництва, що включають інструменти інноваційної, грошово-кредитної, фіскальної та зовнішньоторговельної політики [4; 5]. До системи тактичних заходів слід включити: зниження ставок при наданні кредитів господарським суб'єктам, що виробляють імпортозамінну продукцію; пільгове оподаткування прибутку, що реінвестується в модернізацію основних фондів; запровадження тимчасового пільгового оподаткування виробництва інноваційної імпортозамінної продукції.

Враховуючи існуючі особливості кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього продовольчого ринку, використання потужного потенціалу сільськогосподарського виробництва та підприємств харчової промисловості України завдяки реалізації стратегії імпортозаміщення, держава та товаровиробники можуть отримати наступні переваги:

- забезпечити продовольчу безпеку країни;
- підвищити рівень задоволення потреб населення у високоякісних, доступних за ціною продуктах харчування;
- створити додаткові робочі місця, забезпечити зайнятість населення, підвищити попит на внутрішньому ринку за рахунок зростання рівня платоспроможності;
- через формування потужного експортного потенціалу забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках, збільшити валютні надходження, покращити платіжний баланс країни;
- збільшити податкові надходження до державного та місцевих бюджетів через зростання обсягів діяльності;
- додати мотивації для подальшого розвитку та підвищення результативності сільськогосподарському виробництву як основному постачальнику сировини;
- сприяти поживленню життєдіяльності у сільській місцевості, додатковому припливу робочої сили та іншим позитивним відтворювальним процесам;
- більш повно використати можливості вітчизняного багатопрофільного сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості для задоволення внутрішнього ринку, збільшення в експорті питомої ваги продовольчої продукції з високим ступенем переробки.

Висновки. Імпортозаміщення доцільно розглядати як процес нарощування внутрішнього сільськогосподарського та продовольчого виробництва конкурентоспроможних замінників імпорту через реалізацію державної політики структурних зрушень, що відповідають потребам національного ринку та дозволяють збільшувати експорт товарів з високою доданою вартістю і збалансувати торговельний баланс країни. Імпортозаміщення виступає як чинник стійкого економічного зростання, забезпечує усунення загроз фінансових криз та сприяє зменшенню зовнішньої заборгованості країни. Важливою умовою реалізації програми імпортозаміщення в сфері агропромислового сектору є спрямування заміщення імпорту не лише на наповнення вітчизняними товарами внутрішнього продовольчого ринку, але й на реалізацію експортного потенціалу з подальшим розвитком експортоорієнтованого виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130 «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/>.
3. Співак Р.В. Модель імпортозаміщення та стимулювання експорту: ефект синергії / Р.В. Співак // Збірник наукових праць конференції «Стратегії розвитку постсоціалістичних країн в умовах європейської економічної інтеграції» Одесь-

- кого національного університету імені І.І. Мечникова. Ч. 2; за заг. ред. І.А. Ломачинської. – Одеса, 2010. – С. 40–42.
4. Пазізіна С.М. Концептуальні засади політики імпортозаміщення / С.М. Пазізіна // Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету «Наука молода». – 2011. – № 15–16. – С. 122–125.
 5. Жаліло Я.А. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні / Я.А. Жаліло, В.М. Гацько // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. – С. 102–111.